

byggnadsvård

Vrena kyrka

Vrenaby 28:1, Vrena socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län

Antikvarisk kontroll

Invändig rengöring och utvändig restaurering 2008

Dag Forssblad

Vrena kyrka

Vrenaby 28:1, Vrena socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län

Antikvarisk kontroll

Invändig rengöring och utvändig restaurering 2008

Dag Forssblad

Rapport 2009:1

© 2009 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & Utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@dll.se
www.sorlandsmuseum.se

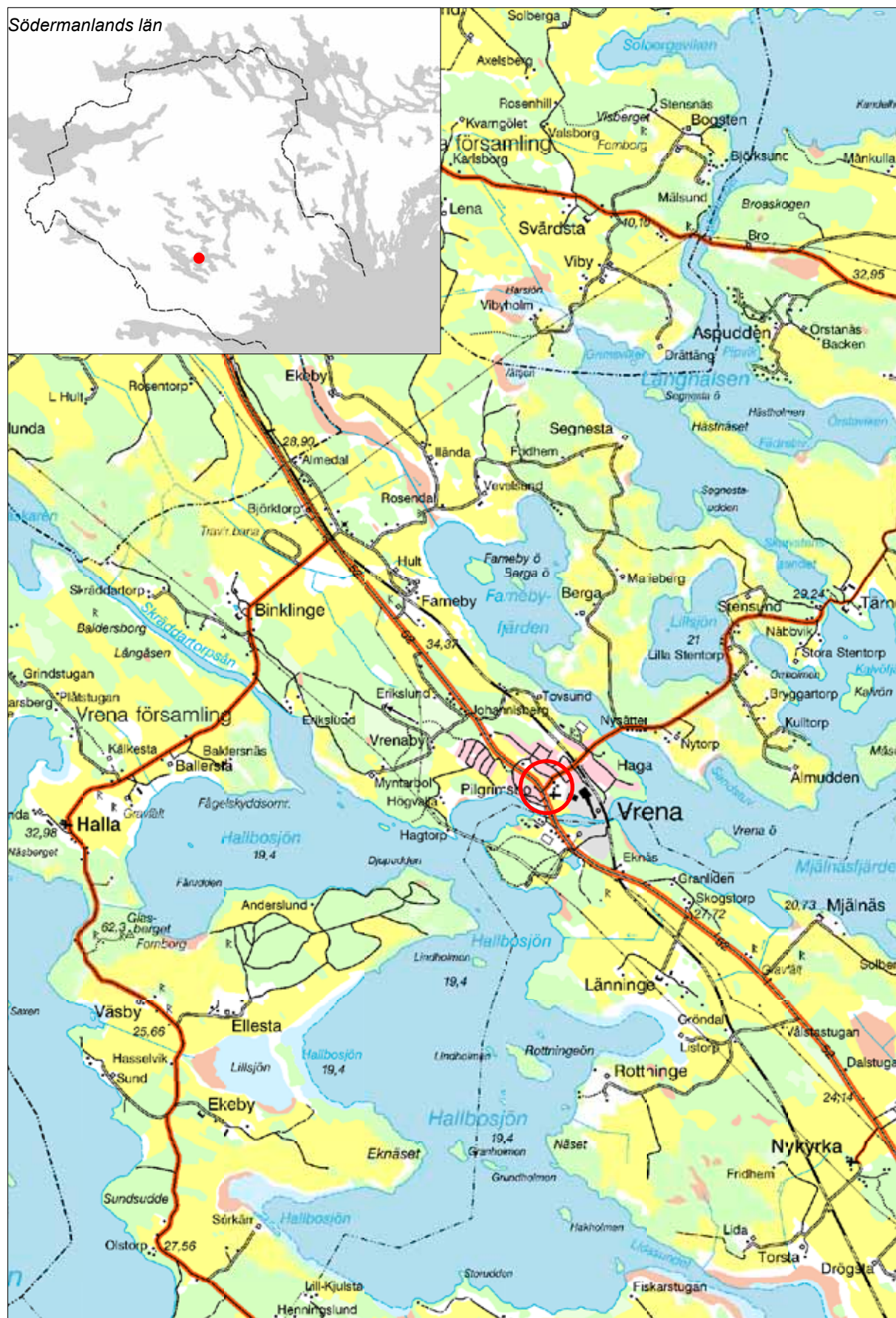
Författare: Dag Forssblad, antikvarie
Omslagsbild: Entrén till Vrena kyrka (Slm D09-114). Foto Dag Forssblad
Foto, där ej annat anges: Dag Forssblad, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-KUS07-124

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriverket. Ärende nr MS2006/01672

Nyköping 2009

Innehåll

INLEDNING	5
Sammanfattning av åtgärder	5
Antikvarisk kontroll	7
Beskrivning av byggnaden	7
Historik	7
KULTURHISTORISKA VÄRDEN	9
UTFÖRDA ÅTGÄRDER	11
Skadebeskrivning före åtgärder	11
Restaureringsåtgärder	11
Avvikelser från arbetshandlingar	14
Produkt- och materialval	15
Antikvariska iakttagelser	16
KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER	25
Exteriör	25
Interiör	25
KÄLLFÖRTECKNING	25
Litteratur	25
Opublicerat material	25
Arkiv	25
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	27

1 Läget för Vrena kyrka är markerat med en röd cirkel.

INLEDNING

Under perioden maj–september år 2008 har Vrena kyrka genomgått en invändig rengöring och en utvändig restaurering.

Stigtomta-Vrena församling ansökte den 24 februari 2005 om tillstånd för inre och yttre rengöring av putsytor samt för lagning och avfärgning av kyrkans fasader. Länsstyrelsen i Södermanlands län beslutade den 8 september 2005 med stöd av 4 kap Lag (1988:950) om kulturminnen mm (KML) att lämna tillstånd till föreslagna åtgärder. Beslutsunderlaget utgjordes av ett förslag framtaget av J & W Bygg & Anläggning, Eskilstuna, år 1992, respektive ett förslag framtaget av Närke Konservatorn AB år 2003.

Den 31 oktober 2006 ansökte Stigtomta-Vrena församling om tillstånd att förstärka den invändiga belysningen i Vrena kyrka. Ansökan kompletterades den 5 februari 2007 med en beskrivning av belysningsförslaget. Länsstyrelsen beslutade den 11 maj 2007 med stöd av 4 kap 3 § KML att lämna tillstånd till kompletteringen av belysningen.

Länsstyrelsen beslutade den 18 april 2007 med stöd av 4 kap 3 § KML att lämna tillstånd till renovering av orgeln enligt ett åtgärdsförslag från Orgelbyggare Sven-Anders Torstensson AB, daterat den 17 november 2006.

Den 3 juli 2008 beslutade Länsstyrelsen med stöd av 4 kap 9 § KML att lämna tillstånd till konservering och restaurering av predikstolens baldakin, altartavla samt gipsmedaljonger i sakristian. Beslutsunderlaget utgjordes av en arbetsbeskrivning upprättad av konservator Ulf Krook, daterad den 25 juni 2008.

Sammanfattning av åtgärder

Exteriör

- Samtliga fasader har putstats om med kalkbruk. Putsen fick en slevdragen yta och avfärgades i en gulvit kulör.
- Sakristians gaveldekoration har ersatts med en ny.
- Hängränna och stuprör har monterats på sakristians västra takfall.
- Fönster och dörrar har målats om i en grön kulör.
- Flöjeln på västra gaveln har reparerats.

2 Vrena kyrka och klockstapel fotograferade från nordost, 20080918 (Slm D08-631).

3 Vrena kyrka och klockstapel i början av 1900-talet. Fotografiet är taget från sydväst av Hilda Winge, Norrköping (Slm M016193).

4 Vrena kyrka före renoveringen 1961. Fotografiet är taget från sydost av Dan Samuelsson, möjligen 1926 (Slm A24-548).

Interiör

- Kyrkorummets väggar och valv har rengjorts med Gomma Pane.
- Lös puts har fästs genom injicering av tunt kalkbruk.
- I korets valv har en röd slinga kompletteringsmålats.
- Fönsterbänkarna har lagats med kalkbruk.
- Väggar och fönsterbänkar har avfärgats i brutet vitt.
- Kompletterande elektrisk belysning har installerats på ljuskronornas pendlar.
- Altartavlan och gipsmedaljongerna från 1700-talet har konserverats.
- Predikstolens ljudtak har rengjorts.
- Orgeln har renoverats.

Antikvarisk kontroll

Sörmlands museum anlitas för den antikvariska kontrollen av utförda arbeten. Sörmlands museum har i samband med de invändiga arbetena medverkat i ett startmöte och fem byggmöten. Avseende utvändiga arbeten har ett startmöte och fyra byggmöten ägt rum.

Invändiga arbeten utfördes i huvudsak i enlighet med ett förfrågningsunderlag upprättat av Lennart von Quanten, daterat den 12 februari 2008. Underlaget baserades på ett åtgärdsförslag upprättat den 25 februari 2008 av Gabor Pasztor, Närke Konservatorn AB. Länsstyrelsen har under hand godkänt det nya förfrågningsunderlaget.

Närvarande vid startmötet för de invändiga arbetena den 8 maj 2008 var Lennart von Quanten, Ingvar Hugsén och Anders Zetterstrand, Stigtomta-Vrena församling, konservator Ulf Krook, Firma Ulf Krook Konservator, arkitekt Björn Norman, Norman Arkitektkontor AB, samt antikvarie Dag Forssblad, Sörmlands museum. Arbetet slutbesiktigades den 3 september 2008 i närvaro av Ingvar Hugsén och Anders Zetterstrand, Stigtomta-Vrena församling, Ulf Krook, Bertil de Beer, konservator, samt Dag Forssblad.

Utvändiga arbeten utfördes enligt ett förfrågningsunderlag upprättat av arkitekt Björn Norman, daterat den 6 februari 2008. Länsstyrelsen har under hand godkänt det nya förfrågningsunderlaget. Närvarande vid startmötet den 8 maj 2008 var Lennart von Quanten, Ingvar Hugsén och Anders Zetterstrand, Stigtomta-Vrena församling, Daniel Öberg, Eskilstuna Fasad & Kakel AB, Björn Norman, Norman Arkitektkontor AB, samt Dag Forssblad, Sörmlands museum.

Arbetet slutbesiktigades den 25 augusti 2008 i närvaro av Lennart von Quanten, Birgit Hugsén, Ingvar Hugsén och Anders Zetterstrand, Stigtomta-Vrena församling, Daniel Öberg, Eskilstuna Fasad & Kakel AB, Jens Weglin, Lönnbergs Måleri i Eskilstuna AB, arkitekt Björn Norman samt Dag Forssblad, Sörmlands museum.

Beskrivning av byggnaden

Vrena kyrka är en salkyrka som består av ett långhus med rektangulär plan och en sakristia i norr. Koret är inrett i östra delen av byggnaden som har rak avslutning mot öster.

Kyrkans fasader täcks sedan restaureringen 2008 av slevslätad kalkputs och är avfärgade i brutet vitt. Yttertaken täcks av enkupigt, handslaget lertegel. Dörr- och fönstersnickerier är grönmålade, vindskivor tjärade.

Invändigt är kyrkorummet uppdelat i två valvtravéer med ett rakt avslutat kor i öster och ett vindfång i väster. Ingången till sakristian är placerad i korets norra sida. Västra delen av långhuset upptas av en orgelläktare. Kyrkorummets väggar är avfärgade i brutet vitt.

Kyrkorummet täcks av två stjärnvalv med markerade valvribbor. I ribbornas komposition ingår inmurade, putsade ansikten varför valvtypen kallas gubbvalv. Valvet i den västra travén är putsat och avfärgat i brutet vitt, medan valvets slutsten och gubbansikten har ursprunglig bemålning från 1400-talet. Valvet i den östra travén är putsat och rikt bemålat med kalkmålningar från början av 1600-talet.

Historik

Vrena kyrka uppfördes under 1200-talets andra hälft som en tornlös kyrka med rektangulärt långhus med fullbrett, rakt avslutat kor i öster. Kyrkorummet var troligen täckt av ett platt innertak eller ett tunnvalv av trä. Under 1300-talet uppfördes en sakristia på kyrkans norra sida.

I slutet av medeltiden välvdes kyrkan med två stjärnvalv som vilar på uppmurade pilastrar. Det västra valvet är av Vadstenatyp, det östra är ett s k Sturevalv. I valven finns gubbansikten med ursprunglig bemålning. Det östra valvet, korvalvet, fick i början på 1600-talet sina rika kalkmålningar vilka är typiska just för Södermanland. Vid

5 Kyrkans södra fasad vid renoveringen 1961.
Fotograf C-G Blomberg (Slm A24-561).

6 Kyrkans norra fasad vid renoveringen 1961.
Fotograf C-G Blomberg (Slm A24-562).

7 Fönstret på kyrkans östra gavel vid renoveringen 1961. Fotograf Alf Hedman (Slm P09-242).

kyrkans ursprungliga huvudingång i sydväst tillfogades ett vapenhus, troligen vid medeltidens slut eller senast i början av 1600-talet. År 1665 tillkom läktaren i väster.

År 1766 fick kyrkan en ny predikstol i barockstil ursprungligen gjord för Bettna kyrka, troligen 1664. Den skänktes till kyrkan av C G Tessin, Åkerö samt änkeöverstinnan Horn, Tärnö. År 1767 målades i stort sett hela interiören om av målarmästare Nils Weber från Nyköping. År 1775 togs nya fönster upp och befintliga utvidgades. Vapenhuset var förfallet och revs år 1799. Portalen sattes igen och ersattes med ett fönster. Vid samma tillfälle togs ingången i västgaveln upp.

På 1800-talet försågs kyrkans yttermurar med ett tjockt lager av spritputs och takets spånbeklädnad ersattes med tegel. År 1813 fick kyrkan en ny altarpupsats i rokokostil. Altarpupsatsen var ursprungligen gjord för Nykyrka kyrka 1760. Altarringen och altaret byggdes om och bekostades av samma man. Kyrkan fick sitt första orgelverk 1863.

År 1928 byggdes bänkinredningen om efter ritningar av arkitekt Ove Leijonhufvud. Kort därefter, 1932, utfördes en invändig renovering då man rengjorde, retuscherade och patinerade valvens kalkmålningar. Predikstolens, läktarbarriärens och bänkarnas dörrfyllningar återställdes i ursprungligt skick, bland annat avlägsnades senare övermålningar. Altarringen byggdes om och fick sitt nuvarande utseende.

År 1961 utfördes en renovering under ledning av arkitekt Ragnar Jonsson då man tog bort spritputsen och fasaderna slammades med tunt kalkbruk. Vid renoveringen påträffades ett igenmurat medeltida fönster i korets östra gavel. Fönstret togs upp och övre hälften av mittposten samt fönsterbågarna rekonstruerades. Ett smitt galler var bevarat. Fönstret försågs med nya glasmålningar komponerade av konstnär Marianne Nordström.

Kyrkan rengjordes och vitkalkades invändigt. Vindfånget innanför kyrkans ingång utökades och väggen mellan vindfånget och kyrkorummet flyttades ca 2 m längre åt öster. Elektriska anläggningar för belysning, klockringning och orgelfläkt installerades. Den gamla altartavlan sattes upp på långhusets södra vägg, väster om korets södra fönster.

I slutet av 1990-talet byttes kyrkans fönster ut mot nya.

KULTURHISTORISKA VÄRDEN

Vrena kyrkas exteriör karakteriseras av kyrkans välbevarade medeltida byggnadsvolym och konstruktion, där de enda förändringarna är de under 1700-talet förstörade fönstren samt den upptagna västporten. Den medeltida karaktären förstärks av fasadernas slevslätade puts.

Interiören, såväl kyrkorummet som sakristian, har en senmedeltida prägel med sina stjärn- och kryssvalv. Kyrkorummet präglas av sina valv med skulpterade gubbar med bemålade ansikten och framför allt av det östra valvets kalkmålningar från tidigt 1600-tal vilka är typiska för Södermanland. I stort sett alla delar av kyrkans inredning härrör från 1600- och 1700-talet med smärre moderna tillskott.

8 Vrena kyrka fotograferad från sydost, 20080918
(Slm D09-116).

9 Del av den södra valvkappan i kyrkorummets östra valvtravé. Fotografiet är taget från norr, 20080918
(Slm D09-639).

10 Spricka vid sakristians nordvästra hörn. Fotografiet är taget från norr, 20080508 (Slm D09-097).

11 Rörelsesprickor i anslutning till fönstret i långhusets norra fasad. Fotografiet är taget från norr, 20080508 (Slm D09-096).

12 Vrena kyrka före restaureringen år 2008. Fotografiet är taget från sydväst av Eva Wockatz, 20080416 (Slm D09-123).

UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Skadebeskrivning före åtgärder

Exteriör

På fasaderna förekom kraftiga sprickor som hade lagats även vid restaureringen år 1961. Rörelserna hade inte avstannat efter denna restaurering.

Fasadputsen var avslutad med en ojämn, avfasad kant ned mot sockeln. Putsytan var kvastad på ett för 1960-talet typiskt vis. Det gällde även fönstersmygar och det framtagna korfönstret.

Avfärgningen hade karaktäristiska fläckar av kraftigare rödgul kulör som gjorde att man misstänkte inslag av järnvitriol i putsen eller färgen. Det förekom mindre algpåväxt på fasaderna.

Vid sakristians anslutning till långhusets norrvägg syntes tydliga spår av nedfuktning som orsakats av att vatten från långhustaket runnit via sakristians västra takfall ned över norra fasadens mur.

Sprickbildning förekom som mindre rörelsesprickor över fönster och i bröstningar samt i anslutning till tidigare lagade grova sprickor. Den största rörelsen fanns i sakristians nordvästra hörn med en kraftig spricka på norrfasaden.

Interiör

Interiörens väggar och valv var kraftigt nedsmutsade. Färgskiktet hade flagnat på flera ställen. Det fanns bompartier i putsskiktet där putsen hade separerat från murverket.

Det fanns en del sprickor med en bredd på mellan 0,5-10 mm i kyrkans murverk, främst mellan yttermurar och valvens sköldbågar. I putsskiktet fanns mindre, smalare sprickor, ca 0,5-1 mm över samtliga ytor. De senare härstammade från putsens torkning.

På valvmålningarna fanns flera vattenfläckar efter tidigare läckage från taket.

På tegelpilastrarna längs norra väggen förekom saltutvandrighet samt vittring av puts och färgskikt.

Restaureringsåtgärder

Exteriör

Beslutsunderlagets handlingar från 1992 föreskrev att befintlig, kvastade putsstruktur skulle återskapas. Målsättningen i Björn Normans förfrågningsunderlag var att den färdiga ytan skulle vara bearbetad med slev till en slät yta. En slevslätad yta bedömdes bättre överensstämma med kyrkans utvändiga gestaltning och kulturhistoriska värden.

Inför den utvändiga restaureringen var bedömningen att den befintliga putsens vidhäftning mot underlaget var så dålig att uppemot hälften av putsen skulle behöva avlägsnas och ersättas. Efter påbörjad rengöring visade det sig att enbart mindre bompartier behövde avlägsnas och utlagas. Målsättningen med rengöringen skulle vara att få ett bra underlag för en ny puts samtidigt som äldre putsskikt av bra kvalitet skulle sparas och användas som underlag.

Vid det första byggmötet den 11 juni 2008 hade entreprenören tagit fram tre provtytor visande olika nivåer på rengöring av kyrkans fasader, enligt nedanstående:

1. Sakristians fasader var grundligt tvättade och borstade.
2. Korets östra gavel var tvättad med hetvatten och borstad med en piasavastålborste.
3. Kyrkans södra långsida var avsköljd och skrapad med baksidan av en murhammare.

Mötesdeltagarna beslutade att fortsatt rengöring skulle utföras enligt alternativ 3, vilket bedömdes ge bäst underlag för den nya putsen. Fasadrengöringen enligt detta förfarande medförde att avfärgningen på det senaste putsskiktet avlägsnades.

Ny kalkputs slogs på i tunna skikt, ca 10 mm, och bearbetads med slev. På de första provtytorna blev den slevslätade ytan något ojämn med påfallande spår och kanter efter slevan. Efterhand utvecklade murarna sin slevdragningsteknik till närmast fulländning. Denna utveckling går på ett pedagogiskt sätt att följa i kyrkans fasader. Arbetet påbörjades på korets östra fasad och fortskred medsols. I mötet mellan sakristians och korets östra fasader möts därför den första ytan med den avslutande ytan.

Förfrågningsunderlaget föreskrev att Gotlandskalk, SERPO 248, skulle användas för avfärgning av

13 Göran Thelander, Eskilstuna Fasad & Kalk, färdigställer ett prov på en slevslätad yta på kyrkans norra vägg, 20080613 (Slm D09-103).

14 Kyrkans norra fasad före den sjunde kalkstrykningen. Fotografiet är taget från nordost, 20080806 (Slm D09-108).

kyrkans fasader. Anbudet skulle räkna med kulören 103:3, pigmenterad med obränd umbra (Kalkfärg 90). Vid en jämförelse på plats den 11 juni noterades att den föreslagna kulören troligen skulle innebära att kyrkan inte längre skulle upplevas som vit, vilket var ett önskemål från församlingen.

Efter utförd färgarkeologisk undersökning (se antikvariska iakttagelser) ströks följande kulörprover upp på mineritskivor inför byggmötet den 3 juli.

Till kulörproven användes 15 liter vit kalkfärg (baserad på 25 kg våtsläckt kalkpasta och 130 liter vatten) som pigmenterats med 10 % av angiven pigmentvikt enligt grundreceptet (Kalkfärg 90):

1. 46:1 (25 kg kalkpasta/50 g 46 obränd terra)
2. 46:2 (25 kg kalkpasta/100 g 46 obränd terra)
3. 103:3 25 kg kalkpasta/350 g obränd umbra). Eftersom umbra 130 utgått som pigment ersattes detta med umbra 711.

Vid mötet beslutades att fasaderna skulle avfärgas med kalkfärg bruten i kulör 46:2 + 50 gram guldocker, d v s enligt följande recept 25 kg kalkpasta, 100 g obränd terra 46 och 50 g guldocker 94.

Vid samma möte beslutades även att ytterporten och fönstersnickerier av trä skulle målas med linoljefärg bruten i kulör 2A-786, pigmenterad med grön umbra. I förfrågningsunderlaget ingick linoljefärg i kulör 1A-65, zinkgrönt enligt RAÄ linoljefärgsprovssamling. Den valda kulören på snickerierna bedömdes samspela bättre med vald fasadkulör än den kulör som specificerades i förfrågningsunderlaget.

Fasaderna avfärgades genom sex strykningar, undantaget långhusets norra fasad som ströks sju gånger. En viss skäckighet kvarstod dock efter avslutad entreprenad. En möjlig orsak till detta var att slevbearbetningen av putsen gav en så hård och tät yta att kalkfärgen hade svårt att fästa vid underlaget.

Interiör

Kyrkorummets väggar och valv rengjordes med Gomma Pane. Fästning av lös puts gjordes genom injicering med tunt kalkbruk. Två dokumentationsrutor sparades på den västra väggen bakom orgeln. Rengjorda ytor vitkalkades.

Under arbetets gång konstaterades de bemålade partierna under 1930-talet hade patinerats med pigmenterad kalk som inte gick att avlägsna. Beslut togs underhand att inga retuscheringar av målningarna skulle göras.

Sakristians väggar och valv rengjordes och vitkalkades.

Inventarier

Altartavlan konserverades. På ramen säkrades löst sittande förgyllningar med konsolideringsmedel från Lascaux före nedtagandet. Ramen rengjordes och skador retuscherades. Skador i förgyllda ytor krederades upp i nivå och bättringsförgylldes med 23 $\frac{3}{4}$ karat bladguld. Den gamla fernissan på målningen avlägsnades. En mindre skada planades ut och retuscherades. Ny fernissa påfördes.

Altartavlans upphängning justerades så att tavlan hängde högre än före restaurering. Orsaken till detta var att minska risken för mekaniska skador på ramen orsakade av besökare sittande i bänkarna. På grund av väggens ojämnheter kom altartavlan inte att hänga i lod. Vid besiktningen bedömdes detta vara godtagbart av samtliga parter.

Predikstolens baldakin dammsögs noga. Dekorativa utsmyckningar, t ex figurer och sniderier rengjordes med lösningsmedlet White Spirit.

De två gipsmedaljonger som är signerade av Samuel Hoffmeister 1795, rengjordes, lagades, retuscherades och försågs med nya upphängningsanordningar. Före restaureringen förvarades de i sakristian men tidigare hade de varit upphängda i valvpelarna på vardera sidan om mittgången. I samband med slutbesiktningen beslutades det att medaljongerna skulle hängas upp på väggen mellan orgelläktaren och fönstret i den västra delen av kyrkan, en på vardera sidan om mittgången. Orsaken var att medaljongerna bedömdes bli för framträdande i upplevelsen av kyrkorummet om det åter hängdes upp på pelarna. Medaljongerna hängdes upp i krokar smidda av Ingvar Hugsén.

15 Altartavlan före konserveringen år 2008, 20080508 (Slm D09-100).

16 Altartavlan efter avslutad konservering, 20090918 (Slm D08-643).

17 Vindflöjeln före reparationen, 20080806
(Slm D110).

18 Vindflöjeln efter reparationen, 20080814
(Slm D111).

19 Kyrkorummets fönsterbänkar lagades med kalkbruk, 20080806 (Slm D09-109).

Avvikelser från arbetshandlingar

Exteriör

Förfrågningsunderlaget föreskrev Kalkbruk, Serpo 142 respektive Serpo 144, för putsning av fasaderna. Efter önskemål från beställaren användes istället Kalkbruk Grov respektive Fin, luftkalkbruk, tillverkat av Combimix AB. Blandningsförhållandet mellan bindemedel och ballast höll enligt företaget ca K1:3. Beslutet togs i samråd med antikvarisk kontrollant, beställaren och arkitekt Björn Norman.

Fönsterbågarna över porten i den västra fasaden försågs med nya fönsterbeslag från Eskilstuna Kulturbeslag, Hake no 5179. Beslagen behandlades med kinesisk träolja.

Vindflöjeln på kyrkans västra gavelspets hängde snett. Vid kontroll från byggnadsställningen konstaterades att flöjels nedre järnomslag var avrostat. Flöjeln var utförd av kopparplåt och hade lagats vid minst ett tidigare tillfälle. Själva spiran var i gott skick men behövde målas. Flöjeln togs ned och ett nytt, smitt omslag tillverkades av Ingvar Hugsén.

Interiör

I samband med den invändiga rengöringen av kyrkorummet konstaterades att fönsterbänkarna hade lagningar utförda med ett cementhaltigt bruk. Lagningarna utfördes troligen i samband med att fönstren byttes ut på 1990-talet. Fönsterbänkarna och väggytorna under dessa var målade med oljefärg. En liknande lagning fanns kring låsbygeln vid ingången till sakristian. Enligt uppgift hade denna lagning tillkommit efter ett inbrott omkring 1983-84.

Vid det första byggmötet den 11 juni beslutades att lagningar med cementbruk i anslutning till fönster och ingången till sakristian skulle tas bort och ersättas med kalkbruk.

Samtliga tillkommande invändiga murnings- och putsarbeten utfördes av Eskilstuna Fasad & Kakel. Fönsterbänkarna putsades om helt. Lagningar och nya putsytor avfärgades med kalkfärg.

Vissa mindre arbeten utfördes på kyrkorummets och vindfångets golv. I golvet framför den stora hällen i koret sattes en kalkstensplatta om och en spricka i plattan lagades. I vindfånget frilades tegelgolvet och fogar bättrades. I den norra delen saknades tegel. I brist på likvärdigt

tegel byggdes denna del av golvet upp med kalkbruk som inmålades i ton med omgivande tegelytor.

I samband med arbetena demonterades en del äldre tekniska installationer. I korfönstret togs en högtalare med tillhörande kabel bort. I sakristian demonterades ett telefonuttag med tillhörande kabel och det utvändiga 3-fasuttagets kabel.

I sakristian konstaterades att fönsterluckornas gångjärnstappar och märlor behövde fästas in. Vid byggmötet den 17 juli beslutades att detta arbete skulle utföras. Vid samma tillfälle beslutades att putsytan över sakristians fönster skulle avslutas vid träöverliggarens ovkant. Vidare beslutades att fönsterbänken och underkanten av träöverliggaren skulle målas med oljefärg. Fönstersmygens sidor och framkanten på träöverliggaren kalkavfärgades efter att äldre limfärg hade tagits bort.

I samband med renoveringen av kyrkans orgel gjordes en del kompletterande arbeten på orgelläktaren. När renoveringen av orgeln påbörjades låg en heltäckningsmatta lagd på masonitskivor på orgelläktarens golv. Mattan visade sig vara så illa åtgången att beslut togs om borttagande av denna. Vidare demonterades radiatorerna under orgelbänken. Det ursprungliga läktargolvet visade sig vara i ett relativt dåligt skick. I skrivande stund har ännu inget beslut tagits om vilka åtgärder som ska vidtas.

På läktaren togs en bänk på läktarens södra sida bort och ersattes av låga förvaringsskåp. På den norra delen av läktaren flyttades motsvarande bänk något åt söder, ca 0,7-1 m, för att skapa utrymme för några av orgelns pipor bakom bänken.

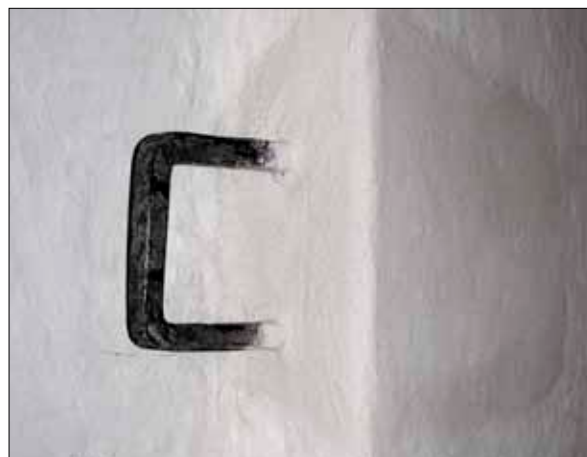
Produkt- och materialval

För invändig avfärgning användes Hammarkalk (Naturkalk) pigmenterat med grön umbra, guldocker och svart.

I övrigt hänvisas till underlagsmaterialet.

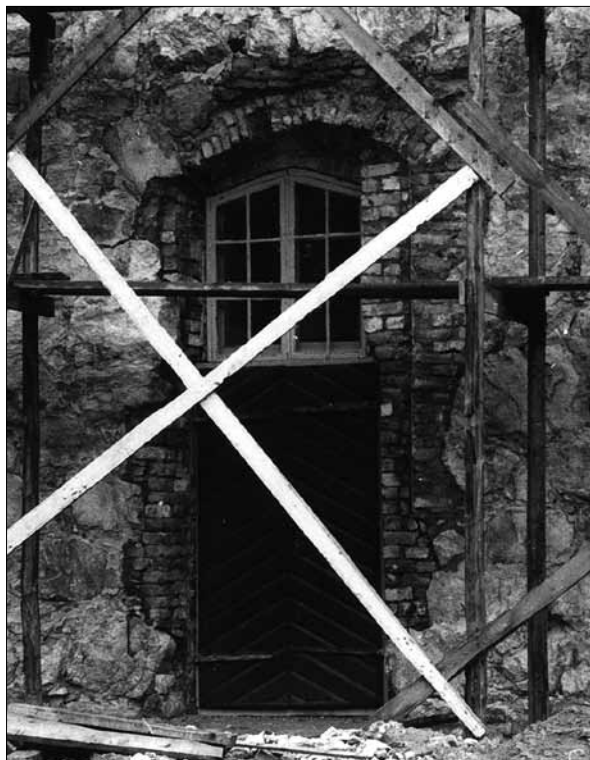
20 Infästningen för låsbygelns vid sakristian lagades med ett cementhaltigt bruk efter ett inbrott i mitten av 1980-talet, 20080611 (Slm D09-102).

21 Låsbygelns infästning efter utförda åtgärder, 20080918 (Slm D09-119).

22 Vindfångets tegelgolv är delvis uppbyggt med infärgat kalkbruk. Fotografiet är taget från norr, 20080918 (Slm D09-118).

23 *Fotografiet från 1961 visar framtaget murverk i anslutning till ingången till kyrkan. Fotograf C-G Blomberg (Slm A24-539).*

24 *Markering av äldre murverk i anslutning till kyrkans ingång efter 1961-års restaurering, 20050508 (Slm D09-095).*

Antikvariska iakttagelser

Markering av äldre öppningar

I samband med att fasadernas spritputs togs bort vid restaureringen år 1961 valde man att markera äldre öppningar på kyrkans södra och västra fasader. De äldre öppningarna markerades med tunt överslammade nischer och med ritsar i putsen.

I Sörmländska kyrkor 23 från 1962 summerar Ivar Schnell valet av putsstruktur och ritsar: ”och sydsidans gamla fönster kunde markeras så, att den blev mer levande, ett av alla läsbart historiskt dokument.”

Utgångspunkten för restaureringen var att behålla samtliga ritsmarkeringar av äldre öppningar. Härigenom kom 1961-års restaureringssyn att leva vidare som ett tidsdokument även efter restaureringen 2008.

I ett tidigt skede konstaterades att markeringarna från år 1961 inte nödvändigtvis gjorde kyrkan till ”ett av alla läsbart historiskt dokument”. Orsaken var en avsaknad av en konsekvent användning av ritsarna.

I ett tidigt skede av restaureringen år 2008 togs denna fråga upp av den antikvariska kontrollanten. Slutresultatet av efterföljande diskussion blev att 1961-års markeringar återskapades med vissa smärre justeringar. Nedan ges bakgrunden till detta beslut.

Som utgångspunkt för diskussionen får den nuvarande ingången till kyrkan tjäna som exempel. Arkivmaterialet anger att nya fönster togs upp år 1775 samtidigt som befintliga fönster utvidgades. Ett fönster som togs upp detta år placerades sannolikt i kyrkans västra gavel. År 1799 byggdes fönstret i den västra fasaden om till dagens ingång.

En enkel och lättläst markering av dessa byggnadsetapper i kyrkans historia borde enbart markera ombyggnaden av fönsteröppningen till dörröppning. För att åstadkomma denna effekt skulle det räcka med en rits i skiljet mellan fönsteröppningens yttre begränsning och den del som murades igen i samband med ombyggnaden.

Vid restaureringen år 1961 valde man att på fönstrets norra sida även markera skarven mellan ursprungligt murverk och fönsteröppningens murverk (fig 24). Vidare valde man att inte markera nivån för fönsteröppningen solbänk, trots att denna var synlig i det renknackade murverket (fig 23).

Färgarkeologisk undersökning

I samband med restaureringen genomfördes en mindre färgarkeologisk undersökning av äldre färglager på kyrkans fasader. Syftet var att insamla kunskap om kyrkans äldre färgsättning som underlag för ett förslag till en kulör med historisk förankring som skulle kunna användas vid den utvändiga renoveringen.

Kyrkans kulör före restaureringen låg närmast kulörerna 46:1 och 46:2 (Kalkfärg 90), brutna med obränd terra. Jämförelsen gjordes på kyrkans norra fasad som vid besiktningstillfället inte var tvättad/rengjord.

Vrena kyrka har vid något tillfälle varit rödfärgad. I samband med den senaste renoveringen 1961 konstaterades en röd kulör på den äldsta påträffade slätputsade ytan på flera platser på kyrkan. Omfattningen dokumenterades aldrig. Bilder från denna restaurering visar att i princip all puts höggs ned från kyrkan. I anslutning till en av sprickorna på sakristians västra fasad påträffades dock rester av äldre putslager med bevarad röd avfärgning, vilken låg nära kulören 48A:5 (Kalkfärg 90), bruten med engelskt rött.

I anslutning till ett av de blinderade fönstren på kyrkans södra fasad, det västra, fanns ett flertal bevarade putslager. Det igenmurade fönstret sattes sannolikt igen i samband med att vapenhuset uppfördes, vilket innebär att samtliga iakttagna färgskikt bör vara äldre än omkring 1600. Därför är det sannolikt inte järnvitriol som har använts vid den avfärgning som resulterade i ett rosa/rött/orange färgskikt. Den röda avfärgningen fanns här kvar i ett mer väderskyddat läge och låg nära 225:5 (Kalkfärg 90), bruten med järnoxidrött.

Med ledning av iakttagelser gjorda i samband med restaureringen år 2008 ser en historisk kronologi för färgsättningen av Vrena kyrka ut enligt följande, äldsta lagret först:

1. Gulbruten vit avfärgning
2. Röd
3. Rosa/orange avfärgning, svårt att avgöra om detta är ett separat skikt eller förändring av det röda skiktet
4. Gulbruten vit avfärgning
5. Vit/mycket svagt gulbruten vit avfärgning ovanpå ett tunt putsskikt
6. Gulbruten vit avfärgning
7. 1961-års puts

25 Vid restaureringen år 2008 markerades även läget för fönsteröppningens solbänk med en rits, 20080918 (Slm D09-113).

26 Äldre färgskikt bevarade på väderskyddad plats i det västra blindfönstret på kyrkans södra fasad, 20080616 (Slm D09-104).

27 Jämförelse mellan äldre färglager (2) och kulör 225:5 (Kalkfärg 90) bruten med järnoxidrott, 20080616 (Slm D09-105).

Intressant är att se att den röda kulören framkommer på flera ställen på kyrkan. På långhuset ligger den på en tunn, gulbrutet vit avfärgning. På det blinderade fönstrets omfattning ligger avfärgningen direkt på tegelomfattningen, vilket visar att kyrkan rödfärgades i samband med att fönstret togs upp. På sakristian ligger samma röda avfärgning på ett tunt putslager direkt på murverket. En teori är att uppförandet av sakristian och upptagandet av fönstren på kyrkans södra fasad är samtida och att man i samband med detta valde att avfärge kyrkan i en tegelimiterande röd färg.

Den röda kulören bedömdes vara för gammal för att utgöra underlag för en avfärgning år 2008. Den främsta orsaken till denna bedömning var att kyrkan har förändrats sedan den senast var rödfärgad. Ytterligare ett bidragande skäl var en förväntad svårighet att på kort varsel få en lokal acceptans av en röd kyrka.

Den gulbrutna vita kulören (4) låg nära 46:2 (Kalkfärg 90), liksom yngre avfärgningar. Sammantaget gjorde därför bedömningen att denna hade störst historisk koppling till Vrena kyrka.

Övrigt

I samband med dragnig av elektriska ledningar på kyrkans vind och genom befintliga hål i valven gavs möjlighet att göra en översiktlig inventering av kyrkans taklag, utom sakristian. Sammantaget förefaller kyrkan ha kvar en medeltida takstol som har kompletterats vid något tillfälle, möjligen i samband med att taket täcktes med tegel. Den medeltida takstolen bör ha tillkommit i samband med att kyrkan valvslogs. Delar av en äldre takstol kan ingå i den nuvarande takstolen. Det bör finnas stora möjligheter att datera flera byggnadsetapper genom dendrokronologisk provtagning.

Predikstolen uppvisar ett stort antal sprickor som troligen har orsakats av rörelser i trappan. Jämförelser med gamla fotografier visar att sprickorna har utvecklats sedan restaureringen år 1961. Orsaken bör utredas och åtgärdas snarast.

I kyrkans kor förvaras ett fragment av en kalkstenshäll till ett så kallat vikingastilsgravmonument, eller Eskilstunakista, vilka i allmänhet dateras till 1000-talet. Idag förvaras fragmentet stående på golvet i anslutning till ingången till sakristian. Placeringen gör att det finns risk för att hällen skadas. För att undvika skador bör hällen placeras i en monter eller liknande.

28 Jämförelse mellan äldre färglager (4) och kulör 46:2 (Kalkfärg 90) bruten med obränd terra, 20080616 (Slm D09-106).

29 Det östra blindfönstret på kyrkans södra fasad före restaureringen, 20080508 (Slm D09-094).

30 Utformningen av det östra blindfönstret på kyrkans södra fasad efter avslutad restaurering, 20080918 (Slm D09-115).

31 Sprickor i kyrkans predikstol som troligen har orsakats av rörelser i predikstolens trappa, 20080508 (Slm D09-099).

32 Kalkstenshällen från 1000-talet har idag en olämplig placering som gör att hällen riskerar att skadas 20080918 (Slm D09-121).

33 Vrena kyrkas västra och södra fasader efter avslutad restaurering. Fotografiet är taget från sydväst, 20080918 (Slm D08-634).

34 Vrena kyrkas södra och östra fasader efter avslutad restaurering. Fotografiet är taget från sydost 20080918 (Slm D08-635).

35 Vrena kyrkas norra fasad efter avslutad restaurering. Fotografiet är taget från nordväst 20080918 (Slm D08-636).

36 Mötet mellan den först färdigställda ytan på kyrkans östra gavel, till vänster, och den sist färdigställda ytan på sakristians östra fasad, till höger, visar utvecklingen av murarnas slevslätningsteknik under restaureringens förlopp, 20080918 (Slm D09-117).

37 Kyrkorummets östra del före arbetenas start. Fotografiet är taget från orgelläktaren i väster, 20080508 (Slm D09-098).

38 Kyrkorummets östra del efter påbörjad rengöring av väggarna. Fotografiet är taget från orgelläktaren i väster, 20080605 (Slm D09-101).

39 Vägg och valv i anslutning till predikstolen under arbetets gång, 20080623 (Slm D09-107).

40 Kyrkorummets östra del efter avslutade arbeten. Fotografiet är taget från orgelläktaren i väster, 20080918 (Slm D09-122).

41 Fönstret på kyrkans östra gavel efter avslutad restaurering, 20080825 (Slm D09-112).

KULTURHISTORISK BEDÖMNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER

Exteriör

Utförda putsarbeten på kyrkans exteriör har förstärkt Vrena kyrkas karaktär av en välbevarad medeltida kyrkobyggnad. Putsens slevdragna yta har åter gett liv åt fasaderna genom spelet mellan solljus och skuggor.

Den färgsättning som valdes vid restaureringen bidrar till att höja upplevelsevärdet hos kyrkan, då valda färger till skillnad från den äldre färgsättningen förstärker skillnaden mellan fasadmurverket och dörr- och fönsteröppningarna.

Bevarandet av 1961-års markering av äldre fönsteröppningar och skarvar i murverket har bidragit till att en tydlig årsring från denna restaurering har bevarats.

Interiör

Invändiga rengöringsarbeten har inte direkt inverkat på interiörens kulturhistoriska värden. Utförda åtgärder innebär dock givetvis att såväl kalkmålningar som åtgärdade inventarier bättre bevaras för framtiden. Rengöringen har också inneburit en stor skillnad för upplevelsen av kyrkorummet.

Ersättandet av äldre putslagningar utförda med felaktiga cementbaserade material har förstärkt kyrkorummets medeltida prägel.

KÄLLFÖRTECKNING

Litteratur

- Andersson, A. 1943. Vrena kyrka. Sörmländska kyrkor 23. Nyköping.
Kilström, B I. 1996. Vrena kyrka. Sörmländska kyrkor 23. Nyköping.
Schnell, I. 1959. Vrena kyrka. Sörmländska kyrkor 23. Nyköping.
Schnell, I. 1962. Vrena kyrka. Sörmländska kyrkor 23. Nyköping.
Schnell, I. 1973. Vrena kyrka. Sörmländska kyrkor 23. Nyköping.

Opublicerat material

- Krook, U. 2008. Konserveringsrapport. Vrena kyrka. Rengöring valv och väggar.

Arkiv

- Sörmlands museums arkiv.
Bildarkiv
Topografiskt arkiv

42 Kyrkorummets västra del efter avslutade invändiga arbeten. Fotografiet är taget från koret i öster, 20080918 (Slm D09-120).

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Fastighetsuppgifter

Objekt: Vrena kyrka
Kommun: Nyköping
Fastighetsbeteckning: Vrenaby 28:1
Socken: Vrena
Län: Södermanland

Författningsskydd

Lag (1998:950) om Kulturminnen m m

Kyrkor uppförda före utgången av år 1939 skyddas enligt 4 kap. 3 § Lag (1998:950) om kulturminnen mm (KML). Enligt denna lag ska alla kyrkobyggnader och kyrkotomter som tillhör Svenska kyrkan samt alla begravningsplatser vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas. För byggnader och anläggningar som tillkommit före 1940 gäller att de inte på något väsentligt sätt får ändras utan Länsstyrelsens tillstånd. Detta tillståndskrav gäller också för vissa, särskilt utvalda byggnader och anläggningar som är yngre och som har höga kulturhistoriska värden. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde ska förvaras och vårdas väl. Varje församling ska föra en förteckning över sådana inventarier.

Projektrelaterad information

Fastighetsägare och beställare: Stigtomta-Vrena församling, Hallavägen 1, 610 55 Stigtomta
Projektör, utvändiga arbeten: Björn Norman, Norman arkitektkontor AB, Box 135, 640 45 Kvicksund
Arbetshandlingar, invändiga arbeten: Lennart von Quanten, Stigtomta-Vrena församling
Huvudentreprenör, utvändiga arbeten: Eskilstuna Fasad & Kakel AB, Skjulstagatan 15, 632 29 Eskilstuna
Underentreprenör, utvändiga arbeten: Lönnbergs Måleri i Eskilstuna AB, Munktellsgatan 1, 633 44 Eskilstuna
Underentreprenör, utvändiga arbeten: Thomas Snickeri & Hantverk, Nybblegatan 27, 642 31 Flen
Huvudentreprenör, invändiga arbeten: Firma Ulf Krook Konservator, Marielunds Gård, 64792 Mariefred
Underentreprenör, invändiga arbeten: Bertil de Beer Konservering, c/o Bjurström, Hornstulls Strand 5, 117 39 Stockholm
Orgelrenovering: Orgelbyggare Sven-Anders Torstensson AB
Antikvarisk kontroll: Sörmlands museum genom Dag Forssblad

Övriga uppgifter

Länsstyrelsens i Södermanlands län beslut: 2005-09-08, dnr 434-1699-2005
Länsstyrelsens i Södermanlands län beslut: 2007-04-18, dnr 433-15402-2006
Länsstyrelsens i Södermanlands län beslut: 2007-05-11, dnr 433-6957-2007
Länsstyrelsens i Södermanlands län beslut: 2008-07-03, dnr 433-9588-2008
Sörmlands museum, dnr KN-KUS07-124

Dokumentationsmaterial

Dokumentationsmaterial i form av arbetsmaterial och fotografier förvaras i Sörmlands museums arkiv, Nyköping.